

МИХАЙЛЕНКО Д. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін

(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

ВІХРОВ В. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін

(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 342.95

ЩОДО ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто питання державного контролю у сфері земельних відносин, з'ясовано їх сутність та значення.

Ключові слова: контроль, нагляд, земельні відносини, державний контроль.

Рассмотрены вопросы государственного контроля в сфере земельных отношений, выяснены их сущность и значение.

Ключевые слова: контроль, надзор, земельные отношения, государственный контроль.

The question of state control in the sphere of land relations and determined their nature and importance.

Key words: monitoring, supervision, land relations, government control.

Вступ. У статті 14 Конституції України закріплено, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави [12].

В Указі Президента України «Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001–2005 роки» справедливо зазначалося, що Україна має потужний потенціал земельних ресурсів [17]. Адже на території нашої держави зосереджено 8% світових запасів чорноземів, що дозволяє Україні за якісним складом земельних угідь посідати одне з провідних місць у світі [6, с. 46].

В останні роки в Україні існує тенденція зниження кількості певних категорій земель (особливо сільськогосподарського призначення) внаслідок їхнього вилучення з обороту через неналежне й невідповідне використання, що призводить до забруднення, засмічення земель і псування й погіршення їхніх властивостей, зокрема родючості, тобто відбувається деградація ґрунтів. Деградація ґрунтів – це зменшення їхньої родючості або втрата властивостей, характерних їм як природному тілу (підкислення, засолення, вилуговування, ерозія, підтоплення, заболочення, забруднення, опіщання тощо) [6, с. 46]. Деградація ґрунту характеризується втратою притаманних йому генетичних рис внаслідок антропогенної трансформації та є головним проявом безконтрольного впливу людини на наземні екосистеми [14, с. 74–79].

Також слід зауважити, що, крім вищевикладених проблемних моментів, ситуація у сфері земельних відносин суттєво погіршується неналежним станом законності. Як результат – наявність у державі непоодиноких випадків зловживань службовим становищем, корупційних дій, різних афер і спекуляцій, предметом яких є земля (земельна ділянка).

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що питання, пов'язані із земельними ресурсами, їхньою охороною, законним і раціональним використанням, повинні бути стратегічними державними завданнями, адекватне вирішення яких має життєво важливе значення для сьогодення й майбутнього нашого суспільства.

Постановка завдання. З метою збереження й відновлення корисних властивостей та якостей земельних ресурсів, а також їхнього подальшого раціонального й ефективного використання державі необхідно вирішити ряд проблемних питань у сфері земельних і суміжних відносин. Особливу увагу слід приділити адміністративно-правовим аспектам, зокрема, контролю земельних відносин із боку держави.

Таке складне соціально-правове явище, як державний контроль, завжди перебувало в полі зору науковців-правників. Зокрема, активно досліджували це питання В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Колпаков, Ю. Битяк, В. Гаращук, Д. Бахрах, Н. Нижник, В. Копейчиков, О. Тихомиров та інші. Науковці вивчали особливості державного контролю в різних сферах суспільно-державного життя, таких як фінансова, освітня, правоохоронна тощо. Проте проблематика державного контролю саме земельних відносин досі залишалася поза увагою правників. Лише окремих аспектів цього питання торкалися у своїх науково-дослідницьких роботах такі адміністративісти, як В. Хохуляк, В. Курило, О. Мірошніченко, Т. Кичилюк.

Метою дослідження є з'ясування сутності та значення державного контролю у сфері земельних відносин.

Результати дослідження. Для того щоб зрозуміти сутність і значення державного контролю у сфері земельних відносин, необхідно насамперед усвідомити, що саме являє собою державний контроль та в чому його відмінність від державного нагляду.

На нашу думку, нагляд і контроль в адміністративно-правовому аспекті мають суттєві відмінності, які не дозволяють застосовувати їх як синоніми. Очевидно, що юридична категорія контролю значно ширша за категорію нагляду. Адже нагляд спрямований на виявлення й попередження дій (чи бездіяльності) суб'єктів, які містять ознаки правопорушення. Під час здійснення наглядової діяльності відповідний наглядовий орган перевіряє законність і систематичність певної діяльності суб'єктів, проте він не має права втручатися в їхню оперативну діяльність, застосовувати заходи примусового впливу та самостійно притягати їх до відповідальності. У зв'язку із цим варто згадати думку, висловлену Ю. Битяком, який, розмірковуючи про державний контроль і нагляд, зауважував, що нагляд має на меті виявлення й попередження правопорушень, усунення їхніх наслідків шляхом застосування форм прокурорського реагування без права самостійно притягати винних до правової відповідальності, втручатися в оперативну й господарську діяльність піднаглядних об'єктів, змінювати або скасовувати акти управління [1, с. 251].

Натомість контролюючий орган має право за потреби втручатися в оперативну діяльність підконтрольних суб'єктів (надавати їм обов'язкові для виконання вказівки), за необхідності застосовувати заходи примусового характеру (впливу), а також самостійно притягувати до відповідальності. Із цього приводу В. Авер'янов зазначає, що саме втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу (іноді аж до підміни собою керівного органу цього об'єкта) та право самостійно притягувати винних осіб до правової відповідальності є основними відмінностями контролю від нагляду [5, с. 453].

Також вважаємо, що в якості відмінностей контролю від нагляду варто зазначити той факт, що нагляд може здійснюватися також за діяльністю безпосередньо не підпорядкованих наглядовому органу суб'єктів. Так, скажімо, прокуратура як спеціально

створений наглядовий орган здійснює свої наглядові функції й повноваження щодо не підпорядкованих їй органів, підприємств, установ, організацій тощо.

Також цю особливість у якості головної відмінності контролю від нагляду наводить Ю. Козлов. Він зазначає, що контроль являє собою спостереження за правомірністю діяльності, перевірку фактичної відповідності тих чи інших дій до вимог закону, тобто його виконання. Здійснюється він щодо підконтрольних органів (посадових осіб). Нагляд є специфічним різновидом контрольної діяльності. Це означає, що мається на увазі також спостереження за правомірністю діяльності, проте таких об'єктів, які не пов'язані з органом, що здійснює нагляд, відносинами співпідпорядкованості [12, с. 209–211]. Необхідно підкреслити, що Ю. Козлов у своїх дослідженнях наголошував на відсутності в діючих правових нормах, як правило, чіткого розмежування контролю та нагляду.

Н. Саліщева характеризує адміністративний нагляд як метод підвідомчого контролю, який відрізняється від контролю тим, що орган, який його здійснює, не перевіряє всю роботу підконтрольного об'єкта, а зосереджує увагу лише на виконанні невеликої кількості норм і правил [15, с. 217].

Зауважимо, що в науці й законодавстві (зокрема тому, яке регулює земельні відносини) зустрічається поняття моніторингу, яке дуже подібне до нагляду. В. Авер'янов характеризує моніторинг як різновид контролю, певну його форму, яку, порівняно з наглядом, за наслідками впливу можна віднести до його пасивної форми [2, с. 350].

Протилежну думку висловлює М. Климишин. Він зазначає, що моніторинг не є частиною системи державного контролю за використанням та охороною земельних ресурсів, оскільки складається із систематичних спостережень за станом земель, оцінки цього стану та процесів, пов'язаних із земельними ресурсами, проте не має функцій, форм і методів здійснення контролю. Фактично моніторинг є інформаційною системою для комплексної оцінки та прогнозування стану земель [8].

Відповідно до статті 191 Земельного кодексу України моніторинг земель – це система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їхньої оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів. У системі моніторингу земель проводиться збирання, обробка, передавання, збереження й аналіз інформації про стан земель, прогнозування їхніх змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану земель та дотримання вимог екологічної безпеки. Головним завданням моніторингу земель є прогноз еколого-економічних наслідків деградації земельних ділянок із метою запобігання або усунення дії негативних процесів [10].

До розуміння сутності контролю в науковій літературі підходять по-різному, його характеризують і як принцип, і як вид діяльності, засіб, спосіб, завдання, метод, що свідчить про багатоаспектність та різноплановість досліджуваного явища.

Ю. Битяк говорить про контроль як про основний спосіб забезпечення законності й дисципліни в державному управлінні, один із найбільш важливих елементів державного управління [1, с. 244]. Також науковець зазначає, що контроль можна охарактеризувати як складову частину (елемент) управління, яка забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативних актів, дотримання дисципліни й правопорядку та проявляється у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних, наданні їм обов'язкових для виконання вказівок, призупиненні, зміні або скасуванні актів управління, застосуванні заходів примусу щодо підконтрольних органів чи осіб [1, с. 251].

Доволі цікавою є позиція Д. Бахраха, який зауважує, що контроль – найважливіший вид зворотного зв'язку, каналами якого суб'єкти влади отримують інформацію про фактичний стан справ, про виконання рішень. Він використовується для підвищення виконавчої дисципліни, оцінки роботи, запобігання небажаних наслідків, оперативного регулювання процесу [3, с. 432].

Як засіб державний контроль розглядає В. Авер'янов. Науковець наголошує, що в системі засобів забезпечення законності в державному управлінні державний контроль посідає важливе місце, оскільки його метою є забезпечення злагодженої, чіткої роботи органів державної влади всіх рівнів і ланок, сумлінне та якісне виконання, раціональне використання її посадовими особами й державними службовцями, усім складом працівників наданих їм прав та відповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків у відносинах із громадянами [2, с. 348]. Також В. Авер'янов зазначає, що сутність державного контролю полягає в спостереженні й перевірці розвитку суспільної системи та всіх її елементів відповідно до визначених напрямків, а також у попередженні й виправленні можливих помилок і неправомірних дій, які перешкоджають такому розвитку [2, с. 349].

Цікавою видається точка зору О. Коренева, який говорить, що серед способів забезпечення законності й дисципліни в державному управлінні важлива роль належить контролю. Висока вимогливість, систематичний і дієвий контроль та перевірка виконання є ефективними засобами зміцнення дисципліни й законності, виховання в працівників органів виконавчої влади почуття відповідальності [13, с. 249]. Однак далі автор характеризує контроль уже як складову частину державного управління, одну з функцій, метод реалізації управлінської компетенції [13, с. 250].

Контроль як одну з ланок державного управління виділяє О. Тихомиров. Він зазначає, що контроль є однією з традиційних функцій управління. Контроль є перевіркою додержання й виконання нормативно встановлених завдань, планів і рішень [21, с. 418–421]. Значення контролю науковець вбачає в тому, що він дозволяє своєчасно коригувати хід управлінської діяльності та на основі інформації про фактичні ситуації, явища й зміни вживати заходів щодо усунення недоліків у роботі ланок управління та посадових осіб, «відхилень» від заданих цілей [21, с. 419].

Отже, на нашу думку, немає суттєвої різниці в тому, з якої точки зору розглядати державний контроль, зокрема й земельних ресурсів: як функцію, засіб (спосіб), метод тощо. Адже, як видно з вищевикладеного, незалежно від того, як правники трактують контроль, його головне значення залишається незмінним – забезпечення режиму законності, підвищення дисципліни, а також покращення ефективності управлінської діяльності та якості відповідних рішень. Контроль був, є та завжди буде однією з найважливіших функцій держави.

Функції (держави в цілому, окремих державних органів) – це провідні (головні) напрямки й види діяльності, які відображають сутність і призначення суб'єкта, який їх здійснює. Як правило, функції обумовлені суспільно-державними потребами, а також поставленими перед суб'єктом завданнями й цілями.

О. Савенко, досліджуючи контрольні функції державних органів, визначає функції держави як основні напрямки державного впливу на суспільні відносини, обумовлені сутністю та соціальним призначенням держави, а також цілями й завданнями, які стоять перед нею на тому чи іншому етапі її розвитку [18, с. 15]. Автор наголошує, що не варто ототожнювати функції держави й державних органів, однак очевидно, що функції держави реалізуються завдяки посередництву державних органів. Відтак О. Савенко поряд із законодавчою, виконавчою, судовою та іншими функціями називає контрольну функцію державних органів і визначає її як діяльність, що здійснюється органами й посадовими особами, які прямо чи опосередковано втілюють суверену владу, або організаціями й установами, які виражають корпоративні інтереси окремих груп населення [18, с. 26].

Отже, контроль як функція держави та державних органів втілюється в життя через діяльність (дії). Відповідно до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» слово «засіб» означає спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягнути чогось [4, с. 420].

Тому можемо констатувати, що державний контроль земельних відносин виступає і в якості функції (як специфічний вид діяльності, що здійснюється державними органа-

ми на виконання наданих їм повноважень із метою реалізації завдань та цілей держави), і як засіб (адже повноваження, якими наділені контролюючі органи, слугують знаряддям для досягнення поставленої мети).

Також необхідно зауважити, що більшість викладених із цього приводу наукових поглядів видаються дещо однобічними, адже стосуються переважно контролю за діяльністю органів державної влади й місцевого самоврядування. Натомість залишаються поза увагою інші учасники земельних відносин: юридичні та фізичні особи, об'єднання громадян, які активно використовують земельні ресурси та споживають їхні корисні властивості. У цьому контексті дуже доречною є така теза В. Авер'янова: «Сутність державного контролю полягає у спостереженні та перевірці розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також у попередженні та виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку» [2, с. 349].

Проте не варто й перебільшувати значення державного контролю. Так, О. Савенко говорить, що до складу контрольної функції державних органів входить контроль із боку держави за всіма сферами життєдіяльності людини та суспільства [18, с. 18].

Не можемо погодитися з такою точкою зору, адже, по-перше, держава здійснює контроль на підставі та в межах норм права, а право, хоч і виступає найбільш універсальним (серед існуючих засобів впливу на суспільство) регулятором суспільних відносин, не здатне впливати на всі існуючі відносини й аспекти людського життя та впорядковувати їх. До того ж деякі моменти й питання життєдіяльності людини взагалі не потребують державно-правового регулювання і, відповідно, контролю через їхню неважливість або малозначущість для держави. А по-друге, як справедливо зазначає О. Скакун, всепроникаючий контроль за діяльністю громадян і громадських організацій є ознакою тоталітарного режиму (крайня форма антидемократичного режиму) [19, с. 84–85], тобто жодна держава, зокрема й Україна, яка позиціонує себе як демократична, правова, соціальна, не може собі дозволити розповсюджувати свій контроль на всі сфери життєдіяльності людини, а зосереджується лише на тих відносинах, які мають найбільш важливе, стратегічне та в певному сенсі життєдайне значення.

Саме до таких належать і земельні відносини, тому ретельний державний контроль у цій сфері суспільно-державного життя – абсолютно необхідне явище. Із цього приводу слушно зауважує М. Шульга, що контроль за використанням та охороною земель являє собою одну з важливих функцій державного управління в зазначеній сфері суспільних відносин [9, с. 192].

Тому вважаємо, що державний контроль у сфері земельних відносин полягає у здійсненні повноважними органами державної влади й місцевого самоврядування в межах і на підставі норм права специфічного виду діяльності, спрямованого на перевірку виконання підконтрольними об'єктами Конституції, законів України та підзаконних нормативно-правових актів щодо раціонального використання й охорони земельних ресурсів, а також виявлення та попередження протиправних дій у цій сфері з метою збереження й відновлення земельних ресурсів, а також підвищення ефективності їхнього використання.

Державний контроль земельних відносин виступає свого роду зв'язком між державою в особі контролюючих органів та підконтрольними об'єктами. Він дозволяє спостерігати й перевіряти їх діяльність, оцінювати її на відповідність до встановлених у державі вимог і принципів у сфері користування й охорони земельних відносин.

Контроль, а точніше – результати, отримані в результаті здійснення контролю, є важливим джерелом інформації про стан земельних відносин. На підставі отриманих внаслідок контролю даних аналізується якісний стан законності та рівень дисципліни в земельних відносинах. Саме це надає державному контролю у сфері земельних відносин особливого значення. Адже законність і дисципліна – це основоположні принципи,

на яких мають будуватися всі існуючі правовідносини в державі. А для сфер публічно-правових відносин, зокрема й земельних, зазначені принципи набувають особливого значення. Адже враховуючи значну економічну вартість земельних ресурсів, питання, пов'язані з порушеннями, зловживаннями службовим становищем та корупційними діями, набувають надзвичайної актуальності.

Аналіз отриманої інформації дозволяє виявити недоліки, відхилення й недогляди в діяльності підконтрольних суб'єктів, а за потреби дозволяє контролюючому органу здійснювати втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу з метою усунення порушень, невідповідностей та відхилень. Таке втручання виражається в наданні об'єкту контролю вказівок, приписів, зауважень, які є обов'язковими для виконання. А за наявності підстав контролюючий орган може застосувати до контрольованого об'єкта примусові заходи, а також притягнути його до юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, матеріальної, кримінальної).

Наявність юридичної відповідальності свідчить про те, що контроль, окрім регулятивного, має й суттєве правоохоронне значення. В. Авер'янов зазначає, що правоохоронна функція контролю виступає засобом забезпечення законності, вона спрямована на припинення неправомірних дій відповідних органів, посадових осіб або на необхідність виконання встановлених правил. І пов'язана з притягненням до юридичної відповідальності [7, с. 345]. Також науковець наголошує, що правоохоронна функція, хоча й посідає значне місце в діяльності органів, які здійснюють контроль, усе ж не є визначальною [7, с. 346]. Юридична відповідальність – це встановлений законом і забезпечений державою обов'язок суб'єкта нести певні негативні для себе наслідки за вчинення протиправних дій. Негативні наслідки виражаються в певного роду позбавленнях та обмеженнях в особистих, майнових чи інших правах та інтересах.

Окрім регулятивного й охоронного, державний контроль земельних відносин несе ще й профілактичне навантаження.

Профілактична функція державного контролю є похідною від профілактичної функції права. Вона спрямована на запобігання вчиненню правопорушень. Причому необхідно зауважити, що коли ми говоримо про профілактику як запобіжний захід, то маємо на увазі не припинення протиправних дій, що вже вчиняються (адже тоді вступає в дію правоохоронна функція), а вивчення ситуації, яка склалася, виявлення й усунення причин і чинників правопорушень, щоб не допустити в подальшому їхнього прояву у сфері земельних відносин.

В. Авер'янов, розмірковуючи про державний контроль, також акцентував увагу на тому, що профілактична функція контролю у сфері державного управління дає можливість на початкових стадіях проаналізувати шляхи виконання поставлених завдань і вже на цій стадії попередити можливі недостатньо обґрунтовані шляхи їхнього розв'язання, а за виявлення неправомірної поведінки об'єктів управління – вжити правоохоронні заходи [7, с. 345]. Д. Бахрах наголошував, що державний контроль дозволяє виявляти тенденції та розробляти прогнози [3, с. 432].

Отже, можемо зробити висновок, що державний контроль у сфері земельних відносин виконує прогностичну функцію та функцію планування. Ці функції дозволяють на основі отриманої контролюючими органами інформації передбачити позитивні та (або) негативні моменти розвитку й діяльності об'єкта контролю та на цій підставі спрогнозувати подальший розвиток земельних відносин, а також спланувати можливі варіанти поведінки за умови настання тих або інших обставин. Фактично прогнозування – це висунення гіпотези про настання певних результатів з урахуванням існуючих у земельних відносинах тенденцій.

Важливе значення має планування, адже план є орієнтиром, за яким організовується та спрямовується діяльність учасників суспільних відносин. Особливого значення функція планування під час здійснення контролю у сфері земельних відносин набуває

під час вирішення завдань тактичного характеру. Саме підвищення ефективності функцій прогнозування й планування має суттєво вплинути на процес створення нормативних документів (планів, концепцій, програм тощо).

Необхідно зауважити, що за оцінкою експертів Центру Разумкова, однією з причин, які суттєво гальмують розвиток земельних відносин в Україні, є слабка технологія розробки, узгодження й реалізації системних, концептуальних, стратегічних і програмних документів [22, с. 5].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що державний контроль земельних відносин – це один із центральних принципів державного управління, а також одна з найважливіших функцій органів виконавчої влади. Адже ефективний контроль за використанням та охороною земельних ресурсів є необхідною умовою зміцнення режиму законності й правопорядку в державі, які своєю чергою є невід’ємними складовими демократичної, правової держави. В умовах проведення земельної реформи держава повинна особливо слідкувати за процесами, що відбуваються у сфері земельних відносин, адже триває перерозподіл землі, складаються нові форми власності й господарювання, зокрема в сільському господарстві. Тому держава має задіяти всі наявні в її арсеналі засоби та форми контролю з метою забезпечення законності зазначених процесів.

Державний контроль повинен забезпечувати ефективне й раціональне використання земель, а пов’язані із цим відносини мають бути більш прозорими, відкритими й зрозумілими.

Наразі можемо констатувати, що рівень та ефективність здійснення державного контролю земельних відносин є ще доволі низькими та не відповідають державній ситуації, яка склалася в цій сфері.

Держава повинна підвищити дієвість контролюючих засобів. Для цього необхідно вдосконалити й зміцнити правове забезпечення державного контролю, особливо щодо відповідальності за порушення вимог і нормативів у сфері землекористування.

Також необхідно приділяти більше уваги науковому обґрунтуванню здійснення державного контролю, особливо щодо засобів і форм його реалізації, а також їхньої апробації на практиці. Адже саме наукове підґрунтя дозволить правильно сформулювати мету, завдання й принципи державного контролю, попередити помилкові дії, відхилення та їхні можливі негативні наслідки.

Список використаних джерел:

1. Административное право Украины : [учебник для студ. высш. учеб. завед. юрид. спец.] / под ред. Ю.П. Битяка. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : Право, 2003. – 576 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / редкол. : В.Б. Авер’янов та ін. – К. : Юридична думка, 2004– . – Т. 1 : Загальна частина. – 2004. – 584 с.
3. Бахрах Д.Н. Административное право России : [учебник] / Д.Н. Бахрах, С.Д. Хазанов, А.В. Демин. – М. : Норма – Инфра-М, 2002. – 623 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
5. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер’янова. – К. : Ін Юре, 2002. – 668 с.
6. Грабак Н.Х. Основи ведення сільського господарства та охорона земель : [навч. посібник] / Н.Х. Грабак, І.Н. Топіха, В.М. Давиденко, В.Г. В’юн, С.М. Чмирь. – К. : Видво МДГУ ім. П. Могили, 2005. – 778 с.
7. Державне управління проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер’янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
8. Електронне наукове фахове видання «Державне управління: теорія та практика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-1/txts/GALUZEVE/06kmduzr.pdf>.

9. Земельне право України : [підручник] / [Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.] ; за ред. М.В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
10. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
11. Козлов Ю.М. Административное право : [учебник] / Ю.М. Козлов. – М. : Юристъ, 1999. – 320 с.
12. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Коренев А.П. Административное право России : [учебник] : в 3 ч. / А.П. Коренев. – М. : МЮИ МВД России ; Изд-во «Щит-М», 1999– . – Ч. 1. – 1999. – 280 с.
14. Макарова Г.А. Деградація ґрунтів Миколаївської області: причини виникнення та сучасний стан / Г.А. Макарова // Наукові праці. – 2010. – Вип. 119. – С. 74–79.
15. Народный контроль в СССР / под ред. В.И. Туровцева. – М. : Наука, 1967. – 282 с.
16. Петров А.В. Теория государства и права : [учеб. пособие] / А.В. Петров. – Челябинск : Юридическая литература, 2002. – 118 с.
17. Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001–2005 роки : Указ Президента України від 30.05.2001 року № 372/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=372%2F2001>.
18. Савенко О.Е. Контрольная функция государственных органов : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / О.Е. Савенко ; Московский гос. ун-т путей сообщения. – М., 2004. – 198 с.
19. Скакун О.Ф. Теория держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
20. Теория государства и права : [учебник для вузов] / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма – Инфра-М, 2002. – 616 с.
21. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс: полный курс / Ю.А. Тихомиров. – М. : Юриформцентр, 2001. – 652 с.
22. Державна земельна політика в Україні. Стан і стратегія сучасної земельної політики в країні : робочі матеріали круглого столу / Центр Разумкова. – К., 2009. – 85 с.
23. Черданцев А.Ф. Теория государства и права : [учебник для вузов] / А.Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с.
24. Шульга А.М. Теория государства и права : [пособие] / А.М. Шульга. – Х. : УниВД, 2000. – 117 с.

